

EGRY GÁBOR

ÁLLAM ÉS MINDENNAPI ETNICITÁS A HÚSZAS ÉVEK ERDÉLYÉBEN*

Az első világháborút követő évek Erdélyéről kialakult képet döntő mértékben az uralomváltás politikai folyamata határozza meg. Ezen belül Nagy-Románia berendezkedése egy nemzetiesítő állam politikájaként jelenik meg, alapvetően makrofolyamatok (például migráció), a nagy intézményrendszerek és a politikai struktúrák perspektívájából. Ez a megközelítés, legyen bármennyire is legitim, valójában keveset képes megjeleníteni az átmenetből – ha volt ilyen – és az új állam működéséből. Nem a szándék hibádzik, hanem a nézőpont korlátozza a lehetőséget. Az egyik nemzetiesítő államtól a másikba történő átmenet óhatatlanul is nagyjából homogén entitásokat tételez története szereplőiként, és általánosításra törekszik, vagyis egységes folyamatként próbálja megrajzolni az eseményeket. Emellett privilegizálja a politikát, pontosabban a politikai központok szereplőit, hiszen az ő vélt vagy valós intencióik lecsapódását keresi abban, ami Erdélyben 1918 végét követően következett – bármelyik etnikai csoportról is legyen szó.

Írásom tudatosan más irányba indul el. Nem akarom eleve megkérdőjelezni a szokásos megközelítést, vagy legalábbis kiindulópontom nem erre szolgál. Azt szeretném felvázolni, hogy az átmenet éveiben, egy új, más etnicitást preferáló nemzetiesítő állam körülményei közt milyen tér, milyen lehetőségek nyíltak egyének, intézmények számára akár eltérő etnicitás kifejezésre juttatására, akár csupán az etnicitáshoz való összetett, esetleg közböns viszony megjelenítésére. Az egyént szeretném középpontba állítani, és az egyén viszonyát, interakcióját a környezetével, ide értve az államot is. Hogyan reagálnak a nemzetiesítésre, ami ebben az esetben nem pusztán a nemzetépítés tömegesítő szakasza,¹ hanem a már eddig is gyakorolt nemzetiesítés tartalmának megváltozása, ami ráadásul az állam összeomlásával, majd újjászervezésével is egybeesik. Miként próbálnak helyet találni, helyet kialakítani maguknak ebben a szokatlanul összetett helyzetben és viszony-

* A tanulmány a Balassi Intézet Bukaresti Magyar Intézetében 2014. december 3-án elhangzott előadás írott változata. Kutatásaimat a NEW Europe College – Institute for Advanced Study (Bukarest), az MTA Bolyai János Fialat Kutatói Ösztöndíja, az OTKA PD 100502 számú kutatási támogatás és az Imre Kertész Kolleg (Jéna) segítette.

¹ HROCH, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában, *Regio*, 2000/3., 3–24. p. A nemzetiesítés fogalmára és az államok szerepére L.: BRUBAKER, Rogers: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában, *Regio*, 2006/3., 3–29. p.

rendszerben? Ennek tükrében mit jelenthetett 1918 után magyarnak, román-nak vagy éppen németnek lenni? Hogyan próbálták az etnicitáshoz óhatatlanul kötődő normákat, mint például a magyaroktól, románoktól, németektől elvárt viselkedést, cselekvést érvényre juttatni, vagy éppen kitérni azok elől? Mit árul el mindez az államról és kifejezetten Nagy-Romániáról mint államról?

A válaszhoz az etnicitás, ezen belül is a mindennapi változat feltárását és elemzését hívom segítségül, ami lehetővé teszi, hogy az állami fellépést és hatását összekapcsoljuk az etnicitás nemzetiesítő politikától független társadalmi jelenségével. Az etnicitás megközelítésében olyan, egyénileg is felismerhető különbség, amit esszencializálnak.² Az esszencializálás révén az esetleges, egyedi módon, alkalmilag, interakciók révén észlelhető különbség nem csupán rögzített és így állandó lesz, hanem egyúttal egy csoporttagságból vezetik le. Vagyis egy egyébként csak egyéni szinten megfigyelhető tulajdonságot azzal kapcsolnak össze, hogy valaki egy meghatározott csoport tagja. A csoporttagság logikája így bizonyos értelemben megfordul, nem azért tűnik tagnak valaki, mert meghatározott nyelven beszél vagy meghatározott kulturális gyakorlatokat folytat, hanem azért teszi ezt, mert csoporttag, és a csoporttagság ezzel jár, ez a lényege, ráadásul veleszületett és megváltoztathatatlan. Nem az a kérdés, igaz-e ez a felfogás (a válasz többnyire az, hogy nem, hiszen az etnicitás valójában társadalmi konstrukció és konvenció), hanem az, hogy az esszenciális formában megkonstruált etnicitás miként működik a társadalomban.

Az etnicitás esszencialista konstrukciójából következik az a képzet, hogy az etnicitás nemcsak adott, hanem felmutatható, sőt felmutatandó, hiszen egyfelől amúgy sem változtatható adottság, másfelől ebben a formában a csoport kohézióját is szolgálja. Erre többnyire látványos rituálék szolgálnak, melyek sokszor nehezen tekinthetők mindennapi jellegűnek, bár természetesen automatikussá, reflektálatlanná válva elveszíthetik szimbolikus szerepüket.³ A mindennapok viszont kevésbé alkalmasak arra, hogy az etnicitás ebben az emelkedett formában rendszeresen megjelenjen. Ebből persze az is következhetne, hogy akkor a mindennapok valójában mentesek lennének az etnicitástól, a tapasztalatok szerint azonban ez általában fontos strukturáló jellemzője, intézménye a társadalmaknak. A kérdés nem elsősorban az, jelen van-e a mindennapokban is, hanem az, hogy milyen formában és milyen körülmények közt érhető tetten. Hogyan viszonyulnak hozzá az egyének,

² Bővebben L.: FEISCHMIDT Margit: Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában, In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*, Gondolat – MTA ENKI, Budapest, 2010, 7–29. p.

³ FOX, John E. – MILLER-IDRISS, Cynthia: Everyday nationhood, *Ethnicities*, december 2008, 536–563. p.

milyen interakciókhoz kapcsolható, miként jelentkezik vagy marad láthatatlan?⁴

Az etnicitás persze nem csupán interakciókban lehet jelen a mindennapokban. A banális nacionalizmus, a tárgyak, mindennapi gyakorlatok szinte öntudatlan kifejezői lehetnek ennek.⁵ De erre is igaz, hogy láthatóvá csak interakciók, egyéni érintkezés kapcsán válhatnak. Hiszen éppen látens, szinte észrevétlen voltukból következik, hogy etnikus jellegük vagy egy külső szemlélő számára tételeződik, és az ő reakciója teszi manifesztálttá ezt azok számára is, akik ebben a közegben élnek, vagy egy adott helyzetben válik etnikus jellegük fontossá, reflektálttá. Az etnicitás tehát definíciót is kíván, ami viszont lehetőséget nyújt szinte mindenki számára, hogy a gyakorlatok, tárgyak, viselkedés, beszédmód és még sok más mindennapi jelenséget az etnicitás kifejezőjének lássa, és ennek megfelelően viszonyuljon azokhoz. Elvárja, elutasítsa, rosszalja, megváltoztassa – és még folytatható a sor. A lényeg, hogy amikor egy ilyen interakcióra sor kerül, egyénileg minden érintettnek lehetősége nyílik, vagy olykor éppenséggel rá is kényszerül arra, hogy az adott esemény, tárgy, jelenség, gyakorlat etnicitásához viszonyuljon, és ha máshogy nem, legalább ennek révén a saját etnicitását is megfogalmazza és meghatározza. Elvégre akár elfogadja az etnikus értelmezést, akár vitatja, valamilyen módon hozzájárul az etnicitás tartalmának értelmezéséhez. Ha például egy mindennapi társadalmi gyakorlatot, mondjuk a piaci nyelvhasználatot nem tart etnikus jellegűnek, ezzel is hozzájárul az etnicitás tartalmának körülírásához, hiszen szűkíti annak tartalmát.

Mindezt azonban kiegészíti az etnicitás diskurzív vonatkozása is. Nem arról van szó, hogy a definíció maga is beszédaktus lenne, hanem arról, hogy az etnicitással kapcsolatos diskurzusok valamilyen módon a mindennapi közeghez is kapcsolódhatnak. Ennek megfelelően az etnicitásról, magyarságról, románságról, németsegről diskurzívan megfogalmazottak is szerepet kaphatnak a mindennapi etnicitás jelenségében. Ez túlmegy vagy túlmehet a pusztá megerősítésen, vagyis azon, hogy az etnicitás diskurzusai, azok tartalma, etnicitás-meghatározása rávetülne, befolyásolná a mindennapokat, miközben természetesen annak eseményei közül válogatja ki a saját etnicitás-fogalmában foglalt gyakorlatokat és jellegzetességeket. Egyfelől az etnicitás diskurzusai maguk is vitatottá lesznek a mindennapi közegben, éppen azért, mert az interakciókban is szerephez jutnak. Másfelől viszont diskurzív szinten nem etnikusan értelmezett jelenségek etnikussá válását is

⁴ JUDSON, Pieter M.: *The Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Harvard UP, Cambridge (Mass.), 2006; ZAHRA, Tara: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Cornell UP, Ithaca–London, 2008.

⁵ BILLIG, Michael: *Banal Nationalism*, Sage, London, 1995; EDENSOR, Tim: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Berg, Oxford, 2002.

segítheti, ha a mindennapi etnicitás keretében végül etnikus módon konstruálják meg őket.

1918 – egy összeomlás, és ami utána következett

Az első világháború vége Közép- és Kelet-Európában az addig létező állami, birodalmi struktúrák összeomlásával végződött. Ez alól nem képzett kivételt Magyarország, és így Erdély sem. Az összeomlás a világháborús mozgósítás jellegéből fakadt, abból, hogy a háborús erőfeszítés követelményeinek az állam egyre kevésbé volt képes megfelelni. Ennek nyomán egyszerre kellett a társadalomnak egyre több feladatot különböző formában átvennie, és közben az államnak olyan területekre is kiterjesztenie a hatalmát és működését, ahol a korábbi korszak domináns felfogása szerint nem volt helye. A háború vége azonban, különösen a vesztes államokban, azt is jelentette, hogy az állam kudarcot vallott – annak minden következményével. Jórészt ez vezetett a forradalmakhoz is.⁶

Az új államok felemelkedése tehát nem egyszerűen csak hatalomátvitel volt, hanem egy pillanatnyi légüres térben történt. Ennek megfelelően nem csupán a nemzetiesítés iránya fordult meg az adott keretek között, az állam immár egy másik nemzet nemzetépítésének szolgálatában állt, hanem az állam és társadalom alkotta tér is jelentősen módosult. Az új államok új módon próbálták integrálni társadalmait, másként viszonyultak a létező intézményekhez, más szerepet szántak az államnak és a társadalom struktúráinak.⁷ Ennek messzemenő következményei voltak az etnicitás szempontjából is.

Ebben a viszonyrendszerben az etnicitáshoz egy sor norma és elvárás kapcsolódott. Ezek többnyire azzal kapcsolatban merültek fel, hogy mi az egyes etnicitásokhoz kötődő, annak megfelelő viselkedés, mi az, ami elvárható egy etnikai csoport tagjától egy-egy helyzetben, mi az, ami tilos. Az állam explicit nemzetiesítő céljai részét képezték ennek az elvárásrendszernek, hiszen a nemzetiesítésből fakadó normák és elvárások egyfelől a hatalom segítségével

⁶ SANBORN, Joshua: *Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, University Press, Oxford, 2014; PUTTKAMER, Joachim von: *Collapse and Restoration. Politics and the Strains of War in Eastern Europe*, In: BÖHLER, Jochen – BORODZIEJ, Włodzimierz – PUTTKAMER, Joachim von (eds.): *Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War*, De Gruyter – Oldenbourg, München, 2014, 9–24. p.; BÖHLER, Jochen: *Generals and Warlords, Revolutionaries and Nation-State Builders. The First World War and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, In: BÖHLER–BORODZIEJ–PUTTKAMER (eds.): *i.m.*, 51–66. p.

⁷ GOSWAMI, Manu: *Producing India. From Colonial Economy to National Space*, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

elérhetőnek, kikényszeríthetőnek tünnek, másfelől pedig az állam törekvései az „elvárásokat és normákat” akár egyre tágabb körre terjeszthették ki, akár a mindennapok során is. A változások persze azzal is jártak, hogy ezek a normák és elvárások is megváltoztak vagy új jelentéssel teltek meg.

Az etnicitás kapcsán azonban nem csupán az államnak jutott szerep, éppen a mindennapi etnicitás jelentette azt a terepet, ahol az egyén a legnagyobb befolyáshoz juthatott, részben az elvárásokhoz és normákhoz való viszony révén, részben az államtól független interakciók és az ehhez kapcsolódó elvárások és gyakorlatok keretében.⁸ De arról sem feledkezhetünk meg, hogy az állam meghatározással illetett entitás sem feltétlenül mindenható, végrehajtási kapacitása általában korlátozott, ami nemzetiesítő céljait, azok elérését és ezen keresztül az etnicitás meghatározására, normái és elvárásai érvényesítésére való képességét is befolyásolja. Mindezeket túl az állam ritkán homogén jelenség. Működtetői eltérő módon viszonyulhatnak a nemzetiesítéshez és az etnicitás normáihoz. Intézményei elkülönülése lehetőséget kínálhat ezeknek a különbségeknek az érvényesítésére. Különböző struktúráiban más-más módon jelentkezhet az etnicitás, miként a jog sem feltétlenül egyformán jeleníti meg azt. Az állam homogenitásának hiánya tehát az etnicitás lencséjén keresztül is látható, az etnicitás segítségével is megragadható. Ehhez is segítséget nyújt a mindennapi etnicitás, illetve annak részeként az egyén és az immár nem egységes egészként felfogott állam viszonyának vizsgálata a mindennapi etnicitás felől szemlélve.

A töredezett államon belül horizontális és vertikális törésvonalak is megragadhatóak. Horizontálisan legcélszerűbb egy háromszintű struktúrát elképzelnünk.⁹ A legfelső szintnek tekinthető az állameszme vagy államkoncepció. Ez lényegében az állam jellegét határozza meg, akár jogszabályba is foglalva, ami aztán kihat a kisebbségek és így a kisebbségek helyzetére is. Nagy-Románia alkotmánya egységes nemzetállamról beszélt, és a politika ennek alapján értelmezte a kisebbségi szerződéseket is. A románok privilegizált helyzetét jelezte a vallásszabadságról szóló rendelkezés, amely ezzel együtt is kiemelt szerepű, román vallásként hivatkozott a görögkeleti és görögkatolikus felekezetekre. Ezzel szemben a harmincas évek végén Magyarországon népszerű, hivatalosan is hangoztatott Szent István-i állameszme multietnikus államot jelentett, igaz, határozott magyar dominanciával.¹⁰ Mindkettő alkalmas volt azonban arra, hogy meghatározza az egyes nemzetiségeknek, etnikai csoportoknak az államhoz és azon keresztül egymáshoz való viszonyát is.

⁸ FEISCHMIDT: *i.m.*

⁹ EGRY Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944, *Limes*, 2010/2., 97–111. p., 97–99. p.

¹⁰ L. még: *Uo.*, 100–101. p., 108–109. p.

A második szint már nem a filozófia, hanem a jog világa. A központi adminisztráció vagy jogszabályok révén, vagy a hatóságoknak szóló iránymutatás segítségével képes jogi formába önteni az egyébként még az alkotmányos rendelkezések esetében is elvont államkonceptiót. Ezek a jogszabályok vagy iránymutatások teszik kézzelfoghatóvá a jogokat és kötelességeket, vagyis az elvárásokat és bizonyos mértékig az etnicitás attribútumait is. A kisebbségi jogok például értelmezhetők az etnicitás kifejezésére szolgáló gyakorlatoknak, tartalmuk pedig az etnicitás tartalmának, korlátaik pedig akár egy másik etnicitáshoz kapcsolódó elvárásnak, akár az etnicitás gyakorlására vonatkozó normáknak is.

A harmadik szint a legalsó és a leginkább gyakorlati. Ez lényegében a végrehajtás szintje, szereplői pedig azok, akik végső soron a gyakorlatba ültetik a jogszabályokat vagy iránymutatásokat. Ennek megfelelően persze nem szükségszerűen tevékenykednek a közigazgatás legalsó szintjén, de szerepük azonos: ők alakítják ki azokat a feltételeket, ők érvényesítik azokat a normákat, amelyek a mindennapokban is az etnicitáshoz kapcsolódnak.

A három szint viszonya azonban korántsem egyértelmű. Bár működésük elvileg hierarchikus, a fenti szintekről lefelé irányított, ez a gyakorlatban korántsem alakult ilyen egyszerűen. Részben már eleve beiktattak egyfajta visszajelzési lehetőséget azzal, hogy a központi igazgatás folyamatosan jelentéseket kért a helyi közigazgatási szervektől. Ezek nemcsak az elvárt fellépés igazolását szolgálhatták, hanem rejtett vagy kimondott módon a közigazgatással szemben támasztott elvárások kritikáját is. De ezen túl is, egyes intézkedések végrehajtása kapcsán a helyi és a központi szint viszonya olykor akár egészen a nyílt konfliktusig is eljuthatott. Máskor pedig a helyi hatóságok elszabotálhatták az intézkedések végrehajtását, vagy akár kedvük szerint teheték azt.¹¹ Ez utóbbi viszont egyaránt jelenthette a hivatalos elvárások felpuhítását és a még ezekhez képest is kemény fellépést. Az etnicitás vizsgálata ennek a jelenségnek a részleteibe is betekintést enged.

Az állam töredezettsége azonban nem csupán horizontálisan mutatkozhatott meg, hanem vertikálisan is. Az egyes hatalmi ágak, illetve képviselőik akár elvi alapon, akár csupán hatásköri okokból ellentétesen is vélekedhettek az etnicitáshoz kapcsolódó normákról és elvárásokról. Ugyanez igaz lehetett a közigazgatás párhuzamos szerveire, a minisztériumokra vagy az ő alárendelt szerveikre. Erre kiváló példát kínál akár a királyi diktatúra kisebbségi minisztériuma, amely mediátorként ügködött a különböző minisztériumok közt, akár az észak-erdélyi katonai közigazgatás viszonya a polgári hatóságokhoz és Teleki Pál nemzetiségpolitikai elvárásaihoz.¹² Mindenesetre a ver-

¹¹ EGRY Gábor: Phantom Menaces? Ethnic Categorization, Loyalty and State Security in Interwar Romania, *Hungarian Historical Review*, 2014/3., 650–682. p., 658–659. p.

¹² EGRY Gábor: Megoldás vagy halogatás? A román királyi diktatúra és a magyar kisebbség, 1938–1940, *Limes*, 2010/1., 65–78. p.; SARÁNDI Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején, *Limes*, 2010/2., 75–96. p.

tikális tagoltsághoz kapcsolódó eltérések, konfliktusok ismét csak láthatóvá válnak az etnicitás lencséjén keresztül, ahogy az is, hogy ezek mikor inkább hatásköri, mikor gyakorlati és mikor elvi különbségek.

A legalsó szinten, ahol a mindennapi etnicitás a legkönnyebben tetten érhető, ezek a különbségek a helyi kontextusoktól függnek, és így azok sajátosságaira is rávilágítanak. Mivel a nemzetiesítés végrehajtása, ezzel szoros összefüggésben az etnicitáshoz kapcsolódó elvárások és normák állami ellenőrzése a helyi közegek dolga volt, így végső soron ők határozták meg annak praktikus jelentését. Ezt azonban ritkán teheték teljesen önkényesen, hiszen egy adott helyi társadalomban működtek, még ha esetleg éppen annak létező normáit és gyakorlatait kellett volna megváltoztatniuk. Éppen ez volt az egyik oka a különböző állami igazgatási szintek, illetve intézmények eltérő etnicitásértelmezésének is. Nagy-Románia hivatalos etnikai hierarchiája például sokszor ellentmondott a helyben elfogadottnak, és ilyen körülmények közt korántsem lehetett garantálni, hogy az új hierarchiához kapcsolódó elvárásokat maradéktalanul érvényesítik.¹³ A rádióhallgatási szokások vagy éppen a sport, ezen belül is a futball jó példáját kínálják ennek. Sokszor még jeles, politikailag is elkötelezett értelmiségiek, mint Silviu Dragomir, a budapesti rádió adását hallgatták, egyszerűen a magyarországi populáris és magaskultúra otthonossága miatt. A román futball pedig még hosszú ideig a kisebbségek által meghatározott sportág maradt, még az egyébként románként tekintett bukaresti csapatok játékosai közt is kiemelkedtek a kisebbségiek.¹⁴ A másik fontos ok pedig az volt, hogy az etnicitáshoz kapcsolódó, központilag érvényre juttatni szándékozott fogalmak, például az irredenta, sokszor meglehetősen általánosak, tartalom nélküliek voltak.¹⁵ Így aztán a helyi hatóságoknak lehetőségük nyílt azok önkényes alkalmazására, ami nemcsak a kisebbségek rovására, hanem akár azok javára is történhetett.

Mindezek illusztrálására a továbbiakban két kérdést járok körül. A kisebbségi tisztviselők helyzete, lehetőségei, illetve a közigazgatás és az etnicitás viszonya az állam és az etnicitás összefüggésére kínál számtalan példát. A nemzettel vagy nemzet révén való beszéd pedig a mindennapi etnicitás egyik jól vizsgálható típusa.¹⁶ Ez persze azt is jelenti, hogy a to-

¹³ Részletesebben L.: EGRY Gábor: Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztályi kultúra a két világháború közti Erdélyben, In: BARTHA Eszter – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határon túl. Tanulmányok Mark Pittaway emlékére*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 282–302. p.

¹⁴ EGRY Gábor: Erdélyiek modus vivendi? A Magyar Népközösség mint kisebbségi integrációs kísérlet, In: PAPP Endre (szerk.): *Bánffy Miklós emlékkonferencia. 2013. december 18. A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetek 8.*, 159–188. p.; FAJE, Florin: Az erdélyi foci az első világháború után, 2000, 2007/7–8., 21–29. p.

¹⁵ EGRY: *Phantom Menaces?*, 667–670. p.

¹⁶ FOX–MILLER–IDRISS: *i.m.*, 539–542. p.

vábbiakban nem átfogó módon elemzem a mindennap etnicitást a két világháború közti Romániában, csupán annak néhány olyan aspektusát állítom előtérbe, ami szorosan összefügg a kisebbségek helyzetével, illetve az állam jellegzetességeivel.

Közigazgatás és etnicitás

Az első világháborút követően a közigazgatást alapvetően az új állami szuverenitás kiterjesztése, illetve egy menekülthullám határozta meg. Bár ezekről nagyon egyértelmű kép alakult ki már a kortársak körében is – eszerint a román hatalom a tisztviselői eskü megkövetelésével lényegében azonnal elbocsátotta a kisebbségi tisztviselőket, akik ezt követően tömegesen menekültek Budapestre –, a források tükrében a helyzet legalábbis összetettebb lehetett ennél. A menekülés első hullámára még a háború végén, a forradalmi események, mindenekelőtt a községi jegyzők és járási tisztviselők elűzése után került sor. A későbbi események is elsősorban sajátos közalkalmazotti és tisztviselői csoportokat érintettek, korántsem az összes tisztviselőt. Még az eskü megtagadása sem jelentett automatikus elbocsátási okot ott, ahol nem volt megfelelő utánpótlás. És meglepően sok helyen nem volt.¹⁷

De nem volt ilyen egyértelmű a szuverenitás kiterjesztésének átmenete sem. Az Erdély feletti uralmat először a Kormányzótanács vette át, az így létrejött közigazgatást csak 1920 folyamán tagolták be Nagy-Románia szerkezetébe. A közigazgatás jogi alapjait azonban még a húszas évek közepén is a dualizmus kori magyar jogszabályok jelentették, az alkalmazandó jog egységesítésére pedig a második világháború végéig nem került sor.¹⁸

A köztisztviselők és közalkalmazottak viszonylag korlátozott elbocsátása, valamint a közigazgatási jog alakulása azt is jelentette, hogy nem egy esetben a személyi állományt és a közigazgatás működését inkább a folyamatosság jellemezte, mint a törés. Sőt számos eset azt is igazolja, hogy ezt a folyamatosságot a berendezkedő hatalom sem tagadta, talán meglepő módon részben politikai okokból. Volt például olyan eset, ahol a megyei közigazgatás a román lakosság (megszervezett) tiltakozása ellenére helyezte vissza azt a magyar községi jegyzőt, aki a forradalmi események idején kényszer-

¹⁷ EGRY Gábor: Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919, *Múltunk*, 2010/3., 92–108. p.; NAGY Bontond: Közigazgatás Háromszéken (1918–1940), kézirat (köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta tanulmánya kéziratát).

¹⁸ MÜLLER, Dietmer – SORA, Florin Andrei: *Notarul comunal în România. Cadrul normativ al unei instituții moderne (1864–1940)*, Arhivele Olteniei, 2011, 369–386. p.; VALLASEK Magdolna Márta: Az 1918. évi egyesülést követő jogegyesítési folyamat kérdése Romániában, *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2., 573–590. p.

rült menekülésre.¹⁹ Mindezt úgy, hogy a jegyző pozícióját, önkényesen, egy görögkatolikus pap birtokolta. Az állam ebben az esetben legalább három olyan célt akart elérni, amelyek fontossága felülírta az etnicitást, vagyis a jegyző nemzetiségét egy román településen. A régi helyzet visszaállítása a forradalmi eseményekből következő legitimitást tagadta, emellett a laikus jegyző helyett egy vizsgázott szakembert állított a községi igazgatás élére, és eközben a balázsfalvi érsekség általános érvényű utasítása formájában érvényre juttatta az államnak azt az igényét is, hogy az egyházaknak általában nem lehet beleszólása az állam működésébe.

A szaktudás amúgy is felértékelődött, különösen speciális közszolgáltatások esetében. A posta, telefon és távíró ilyennek számított, és éppen ezért fordulhatott elő olyan eset, hogy az egyébként katonai stratégiai jelentőségű intézményből nem hogy nem bocsátották el a kisebbségi tisztviselőket, köztük vezetőket, hanem még meg is védték őket azokkal a támadásokkal szemben, amelyek éppen etnicitásukból adódóan tekintették őket megbízhatatlannak és alkalmatlannak erre a munkára. A temesvári regionális postaigazgatóság vezetője ezt írásban is egyértelművé tette, kijelentve, hogy még évtizedekbe is telhet, amíg, különösen a komolyabb végzettséget igénylő posztokra, megfelelő mennyiségű román alkalmazottjuk lesz. Addig pedig maradniuk kell a kisebbségieknek.²⁰

Úgy tűnik, hogy a közigazgatási személyzet sorsát illetően az általános szabály nem egyszerűen az elbocsátás vagy éppen hivatalukban való megtartás volt. Sokkal inkább két tényező együttesen határozta meg a tisztviselők sorsát, az eskü letétele vagy nem letétele csak másodrangú szerepet játszott ebben. Az első egy általánosabb érvényű szabályosság. Eszerint a személyzet cseréjére főként a megyei igazgatás magasabb szintjein került sor. De – és az a második törvényszerűség – erre is csak olyan mértékben, ahogy rendelkezésre állt megfelelő számú és erre aspiráló, képzett román jelentkező.²¹

Éppen a kisebbségi tisztviselők jelentős részének helyén maradása miatt lehetett meglehetősen érzékeny kérdés a nyelvhasználat is. A Consiliul Dirigent időszakában elvileg a magyar nemzetiségi törvény rendelkezései maradtak érvényben, azzal a különbséggel, hogy állami nyelvként a románt kellett használni. Tekintettel arra, hogy a korábbi közigazgatás alkalmazottainak csak kisebb része tudott románul olyan szinten, hogy akár írásban is a románt használja, ez nehezen lehetett megvalósítható. Ehhez járult még az is, hogy a papír- és pénzhiány közepette a régi nyomtatványok használata is általános maradt egy darabig, és az egyéb kiegészítőket, például a pecséteteket sem cserélték le azon-

¹⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (ANIC), Administrația Generală (Adm. Gen.). Dosar 19/1919. 8., 10.

²⁰ Arhivele Naționale Secția Județeană Timiș (ANSJ TM) fond 223, Prefectura Județului Severin, dosar 19/1919, f. 12–13.

²¹ EGRY: Közvetlen demokrácia...; NAGY: *i.m.*

nal.²² A magyar nyelv használata – kényszerűségből – akár szinte teljes körű is maradhatott, amíg nem volt lehetőség a tisztviselők cseréjére, például ez történt Kis-Küküllő megyében is.²³ Más alkalmakkor a helyi igazgatási szervek használták a magyart, vélhetően azért, mert más nyelven nem tudtak eléggé. Így kerülhetett sor arra is, hogy az állampolgársági ügyekben külképviseleteken eljáró személyek magyar nyelvű illetőségi igazolásokat mutassanak be.²⁴ Persze sokszor úgy kellett tenni, mintha a helyzet nem ez lenne, ezt illusztrálja kiválóan a rákosdi (Răcășdia) járás főszolgabírájának válasza az alprefektus egyik körlevelére. Ebben az alprefektus arra hívta fel beosztottai figyelmét, hogy a közigazgatásban minden dokumentumnak román nyelven kell megszületnie. Antalffy főszolgabíró válasza magáért beszél:

Nr. 186/1920. Pretura plășii Răcășdia
Domnul Subprefect Lugoj

1064. számú rendeletére jelentem, hogy a hivatalos írásbeli érintkezés nagy részben román nyelven történik. Bizonyítványok kizárólag románul állíttatnak ki. Tisztelettel alulírott nem tudom egyelőre ezen rendelkezést pontosan betartani, mert a hivatalban nincs fogalmazási szakban senki, aki e tekintetben segítségemre lenne. Mihelyst kapok megfelelő szolgabíró, azonnal eleget teszek a rendeletnek.

A körjegyzőket fent hivatkozott értelemben értesítettem.

Răcășdia, 10. Februarie 1920

Antalffy
primpretor

Teljesen világos, hogy sem a főszolgabíró, sem beosztottai nem tudtak románul, legfeljebb a formulák használatára voltak képesek, így az is nehezen hihető, hogy bármit is román nyelven állítottak volna ki – hacsak nem rossz románsággal. Ha pedig egy a román nyelvhasználatot előíró rendelkezésre szabatos magyarsággal megírt hivatalos levélben válaszoltak, vélhetően még retorzióra sem számítottak.

²² ANIC Ministerul Justiției Direcția Județeană, Inventar 1116. dosar 156/1920, f. 64.

²³ ANIC CD Direcția Județeană și Comunală, dosar 79/1919, 106–116.

²⁴ ANIC CD II. Secția Siguranța Generală, dosar 1/1922. 25. f.; ANIC CD A. Secția Prezidială dosar 2/1922. 34. f. Jellemző a viszonyokra, hogy a Sziguranca nagyváradi parancsnoka német nyelvű táviratot küldött a varsói követségre, hogy beutazási engedélyt kérjen egy a Szigurancán megjelenésre kötelezett személynek, ami a külügy-minisztériumot arra készítette, hogy átiratban hívja fel az erdélyi hatóságok figyelmét: csak román nyelvű táviratot küldjenek, „mert rossz benyomást kelt külföldön”, ha más nyelvű küldemények is érkeznek.

Rövid távon a megoldást a szükséges román nyelvi készségek elsajátításában látták. Ám hamar kiderült, hogy amit magasabb szinten elképzelték, esetleg elvártak, az a helyi közigazgatás szintjén ebben az esetben sem keltett lelkesedést. Vagy legalábbis voltak olyan megfontolások, melyek felülírhatták az etnicitást és a nemzetiesítés logikáját. Amikor például Háromszék (Trei Scaune) megye vezetése levélben kért segítséget Fogaras (Făgăraș) megyétől, hogy az ottani, román lakosságú községek néhány hónapra fogadjanak gyakornokként háromszéki magyar köztisztviselőket, akik így megtanulnának románul, a válasz lehangoló volt. Mivel a községeknek kellett volna állniuk a gyakornokok költségeit, ezért szinte senki sem vállalta azt, hogy alkalmazza őket.²⁵

Ebből a helyzetből végül nem a román nyelv használatára vonatkozó, egyre restriktívebb rendelkezések kikényszerítése jelentette a kiutat, hanem különböző helyi kompromisszumok kialakítása. Ezek lehettek formálisak vagy informálisak, és minden esetben azon alapultak, hogy a szóbeli ügyintézés jórészt az ügyfelek nyelvén folyt, illetve nem ritkán a magyarul vagy németül tudó románok is alkalmazkodtak a magyar nyelv használatához. Ez persze sokféle helyzetet jelenthetett. Oltszemen (Olteni) például úgy tűnik, hogy a csendőrök is beletörődtek, hogy a községi vezetőkkel egy vasutas tolmácsolása révén érintkezhetnek.²⁶ Innen nem messze, Kézdivásárhelyen, legalábbis 1926 elején, amikor az Országos Magyar Párt Averescu tábornok Néppártjával paktumban indult a választásokon, a város polgármestere, aki nem tudott románul, meg is mondta a frissen érkezett rendőrfőkapitánynak, hogy a paktumra hivatkozva a városházán a magyar nyelvet használják.²⁷ Ezzel szemben Marosvásárhelyen, Molter Károly leírása szerint, informálisan használták a magyart – a román középosztálybeliek is.²⁸ Hasonló volt a helyzet az olyan intézményekkel, mint a tűzoltóság, melynek tagjai és vezetői többnyire a középosztályból – vagyis jó eséllyel a kisebbségek közül – kerültek ki. Ezeknek a szervezeteknek a belső és utasítási nyelve – informálisan – még a harmincas években is sokszor a magyar vagy a német volt.²⁹

A hivatalos elvárás ugyan az volt, hogy a nemzetállam képviselői a nemzetállam nyelvén, tehát a román etnicitást kifejezésre juttatva adminisztrálják a kisebbségi lakosságot is, az eredmény azonban inkább az lett, hogy az elvárásoknak formálisan megfeleltek, a gyakorlatban sokszor kikerülték őket. Az egyéni etnicitás könnyebben érvényre juttathatónak bizonyult, mint az állami, ami nem utolsósorban azzal is összefüggött, hogy az állam képviselőinek

²⁵ ANSJ Brașov (BV) fond 3, inventar 672, Prefectura Județului Făgăraș, Serviciul Administrativ dosar 6/1921, f. 1–4.

²⁶ ANSJ Covasna (CV), Tribunalul Covasna, Fond 47., dosar 738.

²⁷ ANSJ Mureș Direcția Regională a Ministerul de Afacerilor Interne Mureș Autonomă Maghiară dosar 2898, f. 28–29.

²⁸ MOLTER Károly: *Erdélyi argonauták*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.

²⁹ ANSJ TM fond 223, Prefectura Județului Severin, dosar 24/1924, f. 151–192.

eticitása sem egyezett meg az állam felvállalt nemzeti jellegével. Az etnicitás az állammal való érintkezés során elvileg mindig fontos lett volna, a gyakorlatban azonban ez alkalomról alkalomra változott. Igaz, a hivatalos diskurzus által megjelenített norma vélhetően azokban az esetekben is tudatosította az állami tisztviselőkkel való érintkezés etnicitását, amikor egyébként ez nem lett volna feltétlenül így. Hiszen a kisebbségi nyelvű, informális ügyintézés alapvetően normaszegésnek számított, még ha egyébként ez a gyakorlat volt is sok helyen bevett és általános. Az etnicitás tehát nem tűnt el ezekből az interakciókból, csupán tartalma térhetett el attól, ami az elvárás lett volna.

A kisebbségi tisztviselőktől persze akkor is elvárták a lojalitást, ha éppen tolerálták sajátos nyelvi gyakorlataikat. Furcsa módon a lojalitás kifejezésre juttatására még ilyenkor is a nyelv, tehát az etnicitás szolgált a román nyelvvizsga formájában. A román nyelv megfelelő szintű elsajátítása egyszerre azonosította a tisztviselőt az állammal és annak etnikus jellegével, és közben megjelölte kisebbségiként is. Az első vizsgákra 1924-ben került sor; ezek végül jóval könnyebbnek bizonyultak, a bizottságok engedékenyebbek voltak, mint arra az érintettek számítottak.³⁰ Ezzel lényegében még csak nem is a román nyelvtudás vált a lojalitás kifejezésévé, hanem csupán a készség a román nyelvvizsga letételére.

Tíz évvel később a kisebbségi tisztviselőknek – köztük nem egy már 1918 után került alkalmazásba – ismét nyelvvizsgát kellett tenniük. Ekkor már határozottan kifejezésre jutott a központ és a helyi közigazgatás ellentéte is: amíg Bukarest minél több kisebbségi elbocsátását akarta elérni, addig az erdélyi prefektusok számtalan trükkel próbálták megvédeni kisebbségi beosztottjaikat, jelentős részben eredményesen.³¹ A nyelvvizsga írásbeli fogalmazásaiból azonban kirajzolódik még valami: milyen módon azonosultak a köztisztviselők az állammal?

Úgy tűnik, hogy az állam román képviselői és a kisebbségi tisztviselők kölcsönösen elfogadták az utóbbiak professzionális azonosulását Nagy-Romániával mint modernizáló állammal. Ennek során kifejezésre jutott egy szakszerűsége alapuló köztisztviselői közösség vagy testület léte, és az, hogy ennek tagjai magánéletükben is a szerepüknek megfelelő életmódot folytattak.³² Egyes esetekben ez az azonosulás akár odáig is elmehetett, hogy a kisebbségi tisztviselő saját karrierjét úgy írta le, mint az árvaság után a család megtalálását.³³

³⁰ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2013, 443. p.; MÖCKEL, Andreas: *Umkämpfte Volkskirche. Leben und Wirken des evangelisch-sächsischen Pfarrers Konrad Möckel (1892–1965)*, Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2011, 36–38. p.

³¹ EGRY: *Phantom Menaces?*, 673–675. p.

³² *Uo.*

³³ ANIC Ministerul de Interne, inventar 754, dosar 175/1935, 129. f.

A testületi összetartás akár még a politikai vezetéssel szemben is működhetett miként azt az 1934-es nyelvvizsgák utóvédharcai mutatják. Legalább ilyen egyértelműen kifejezésre juthatott ez a laikusokkal, civilekkel szemben, természetesen ismét csak olyan módon, hogy akár az etnicitást is relativizálja. Egészen sajátos esete volt ennek az, ahogyan a sepsi járás főszolgabírója reagált az uzoni (Ozun) ortodox és görögkatolikus lelkészek prefektushoz intézett levelére. A levél arra kérte a prefektust, hogy mozdítsa el a község magyar református vezetőit, akik arra használják fel a szociális segélyeket és az azok szétosztásába bevont Református Nőegyletet, hogy az ő híveiket áttérítsék. A főszolgabíró megjegyezte, hogy a nőegylet alapszabályait a belügyminisztérium engedélyezte, ezért működését nem lehet akadályozni. A jegyzőt és a tanácsot illető vádra pedig azzal reagált, hogy megengedhetetlen, ahogy civilek bizonyíték nélkül vádaskodjanak a köztisztviselőkkel szemben. Ez azonban kifejezetten meglepő attól a tisztviselőtől, aki néhány hónappal korábban, egy a prefektushoz intézett beadványban (tehát nem hivatalos iratban) maga is tényként leírta a szociális segélyekhez kötött prozelitizálás uzoni eseteit, és éppen arra biztatta a prefektust, hogy Bukarestben a közgazgatás teljes államosítása és ezzel a kisebbségek eltávolítása érdekében járjon el. A testületen belül tehát beosztottjai etnicitását lelkészekhez hasonló módon kezelő tisztviselő számára ez az etnicitás és a hozzá kötődőnek látott gyakorlatok hirtelen veszítettek a fontosságukból, amint a köztisztviselők tekintélyéről, és az állam és egyház viszonyáról volt szó. Ebben a pillanatban a szakmai azonosulás felülkerekedett az etnicitáson.

Nemzettel szólni

A nemzeti beszédmód, aminek természetesen megvoltak a maga világháború előtti hagyományai, meglehetősen elterjedt változata volt az etnicitásnak, ezen belül a mindennapi etnicitásnak. A nemzetiesítő állammal való interakciók esetében pedig különös jelentőségre tett szert. Mind az államon belül, képviselői vagy szervei közti érintkezésben mint az állammal folytatott kommunikációban, mind az államhoz intézett és az állam részéről megfogalmazott szövegekben könnyen tetten érhető jelenség. Fontosságát éppen az állam nemzetiesítő jellege adta, hiszen a nemzet eszközként és megtestesüléseként felfogott intézmények eleve kínálták az etnicitás nyelvén fogalmazott érvelést, értelmezést.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeti beszédmód használata automatikusan biztosította volna a nemzeti értelmezés kizárólagosságát. Éppen az teszi izgalmassá a problémát, hogy kétségtelen legitimitása mellett is bármelyik pillanatban megkérdőjelezhető és vitatható volt. Ez kiterjedt magának a nemzeti beszédmódnak az érvényességére, de érinthette a tartalmát is.

A leginkább egyértelmű esetnek az látszik, amikor a nemzeti beszédmód érvényessége is megkérdőjeleződik. Ez általában azt jelenti, hogy valaki lényegében megalapozatlannak tartja, például érvként. Így járt az a román tisztviselői is, aki egy büntetőügyben arra hivatkozva nem vette át a nagyszebeni (Sibiu) járásbíróság idézését, hogy azon magyar nyelvű hivatalos pecsét van, őt pedig ez román nemzeti érzelmében sérti. Felettesei azonban úgy látták, hogy valójában csak ürügyet keresett arra, hogy a biztos vesztesre álló ügyben ne kelljen megjelenie a tárgyaláson.³⁴

Amíg az előbbi eset nem kérdőjelezte meg a nemzeti beszédmód legitimitását, csupán az adott ügyre vonatkozóan minősítette azt elfogadhatatlannak és érvénytelennek, addig számos esetben a nemzeti érvelés lehetőségével kapcsolatban is kétségek merültek fel. Ez persze sokszor nem jutott nyilvánosan kifejezésre, részben az állam nemzetiesítő jellege miatt, részben azért, mert egyszerűen arról volt szó, hogy egyes állami intézmények más logika alapján működtek. Így aztán az ilyen esetek is főként akkor kerültek napvilágra, ha az állami szervek közt hatalmi vagy hatásköri versengés zajlott, vagy pedig úgy bukkanhatunk nyomára, ha azt látjuk, hogy két állami intézmény másként kezel egy-egy ügyet, személyt.

A belső hatásköri versengés jó példája Maros-Torda (Mureș-Turda) megye alprefektusának kísérlete a megye területén található vasútállomások nevének románosítására, 1923-ban. Már az is meglepő lehet, hogy ekkor még az állomások neveit nem cserélték le, holott a megyében a helységnevek románosítására már 1919-ben sor került. Az alprefektus, aki egyidejűleg a megyei igazgatásban található kisebbségekkel szemben is fel akart lépni, a román állami vasút, a CFR regionális vezetőségéhez intézett egy kérésnek álcázott utasítást a román helységnevek használatáról. A CFR kolozsvári regionális igazgatósága azonban először egyszerűen nem is reagált, majd az alprefektus ismételt érdeklődésére közölte, hogy a minisztériumi irányítás alatt álló CFR ügye az állomások elnevezése, ehhez az alprefektusnak semmi köze, egyébként pedig az állomások új nevét csak országosan egységes módon lehet meghatározni, elkerülendő a zavaró azonosságokat.³⁵ Amellett, hogy a nyelvi románosítás ezek szerint némileg késésben volt a vasúttársaságnál, az is jól látható, hogy a CFR illetéktelen beavatkozásként tekintett a megyei igazgatás fellépésére, és ezen az alapon lényegében elvetette a nemzeti beszédmódot is, noha magát a nemzetiesítést nem kérdőjelezte meg. Mégis a szakmai megfontolást helyezte előtérbe, ami természetesen saját autonómiáját is védte.

Ez rávilágít arra is, hogy az egyes állami, közigazgatási szervek önképe, magáról kialakított felfogása is jelentős mértékben befolyásolhatta az állam-

³⁴ ANIC Ministerul Justiției Direcția Judiciară, Inventar 1116, dosar 156/1920, f. 64–65.

³⁵ ANSJ MS fond Prefectura Județului Mureș, inventar 460, dosar 41/1923, 12. f., 14. f., 20–22.

polgárokhoz és a nemzeti beszédmódhoz való viszonyukat. Nem egy esetben fordult elő, hogy bíróságok nemzetellenes agitáció miatt perbefogottakat a polgári szabadságjogokra hivatkozva mentettek fel.³⁶ A hadseregnek és az állambiztonságnak is szembe kellett néznie azzal, hogy más állami szervek esetleg nem érzékelték egy-egy probléma nemzeti jelentőségét. Így járt többek közt a kémelhárítás is, amikor egy német nemzetiségű medgyesi (Medias, Mediasch) polgárnál olyan térképszelvényt és fotókat találtak, ami a város mellett elhelyezkedő katonai repülőteret ábrázolta. A polgár nemzetisége miatt a hadsereg azonnal kémkedést kiáltott, míg aztán ki nem derült, hogy az illető a repülőter közelében birtokolt termőföldje eladására készült, ehhez kellett a fotók és a térképszelvény, amit egyébként rendes eljárásban, az illeték megfizetése mellett a medgyesi városházán kapott meg.³⁷

Bár ebben az esetben inkább gyanakodhatunk arra, hogy a két állami szerv között nem volt információáramlás, ezért kezelték eltérő módon az esetet, arra is van példa, amikor jó okkal feltételezhető, hogy az egyik állami szerv tudatosan negligálja a másik állami szerv nemzeti módon artikulált véleményét. Révész Ernő marosvásárhelyi könyv- és papírkereskedő a húszas évek elejétől kezdve szerepelt a Sziguranca, az állambiztonság nyilvántartásában – irredentaként. Ezeket a nyilvántartásokat a megyei politikai vezetés, vagyis a prefektus és környezete általában ismerte. Révész mégis a prefektúra rendszeres szállítója volt, szerződéseit pedig pontosan fizették.³⁸ Hiába volt az állam elvileg a románok állama és hiába veszélyeztette ezt elvileg Révész, az állam egy másik szerve révén mégis hajlandó volt üzletelni vele, még akkor is, amikor a fő gazdaságpolitikai irányvonal a gazdasági nacionalizmus volt, és ez – például a pénzügyes esetében – rendre diszkriminációhoz is vezetett.³⁹

Végül, mint említettem, arra is lehetőség volt, hogy a nemzeti beszédmódnak a tartalma váljon vitatottá, mint az az erdélyi helységnevek románosítása kapcsán történt. A parlamentben több interpelláció is foglalkozott azzal, hogy a románosítást végrehajtó, többnyire regáti tisztviselők nem vetették figyelembe sem a román nyelv szabályait, sem a regionális nyelvváltozat jellegzetességeit, sem pedig a meglévő román elnevezéseket. Ehelyett értelmetlen neveket kényszerítettek a román lakosságra. Végül a kormány egy

³⁶ EGRY Gábor: A megértés határán. Nemzetiségek és mindennapok Háromszéken a két világháború között, *Limes*, 2012/2., 29–50. p., 43. p.

³⁷ ANSJ MS Legiuna Jandarmilor Târnava Mică dosar 56/1938.

³⁸ ANIC DGP dosar 8/1923., ANSJ MS Prefectura Județului Mureș, inventar 314. 451. 1703. sz. alatt.

³⁹ HUNYADI Attila: *Cooperativele minorităților maghiare din România în perioada interbelică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010; Introduction. The Double Edged Sword of Economic Nationalism, In: SCHULTZ, Helga – KUBU, Eduard (eds.): *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, BWV Verlag, Berlin, 2006, 9–26. p.

ötfős bizottságot állított fel az új helységnevek meghatározására – országos hatáskörrel.⁴⁰

Az állammal és az államhoz való beszédben alkalmazott nemzeti beszédmód főként nemzeti alapú érvelési stratégiát jelentett. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy állam és egyén viszonya elsősorban hatalmi viszony volt, és az állammal történő érintkezés is ebben a keretben történt. A cselekvésre vagy annak megakadályozására képes államtól valamit akaró egyén kereste azokat az érveket, amelyek saját ügyét szolgálhatták. Ez még akkor is így volt, ha esetleg az egyéni cselekvés egybeesett az állam vélt érdekeivel (például a nemzetiesítéssel), vagy éppen az állami cselekvés részeként zajlott. Ennek megfelelően a nemzeti érvelés főként a kérelmezők román voltára hivatkozott, és ezzel próbálta indokolni a kért előnyöket, vagy mások nem román, esetleg elnemzetlenített voltára hivatkozva kért velük szemben fellépést vagy kedvezményeket. Számos esetben találhatunk arra utaló jeleket, hogy mindez nem feltétlenül jelentett valós azonosulást a románsággal, sokkal inkább egy vélt elvárásnak próbáltak megfelelni. Egy Torda (Turda) melletti telepen csendőrszot felállítását kérő beadvány nevük alapján vegyes nemzetiségű aláírói arra hivatkoznak, hogy ősökük mőcök voltak és Avram Iancu seregében harcoltak, míg a temesvári városi őrség tagjai azzal támasztották alá jobb fizetésért, téli ruhákért benyújtott kérelmüket, hogy az kárpótlás is lenne az 1918 előtti magyar elnyomásért, noha egyébként még a legkorábban szolgálatba állt városi őr is 1912-ben kezdte pályáját Temesvárott. A két eset egyébként azt is jól mutatja, hogy a nemzeti beszédmód erősen sztereotip volt, és leginkább azt jelentette, hogy egy a sztereotípiáknak megfelelő önéletrajzot vagy családi történetet kellett prezentálni.⁴¹

A sztereotípiák fontossága más esetekben is megfigyelhető. Ilyenkor nagyon leegyszerősített világképet villantanak fel, ami etnicizált is abban az értelemben, hogy bizonyos cselekvést, illetve annak értelmét a csoporttag-ság attribútumaként jelenít meg. Ezek a sztereotípiák néha egészen banálisak – részben ezért is van helyük a mindennapi etnicitás elemzésében –, de ez talán csak még jobban mutatja mélyen berögzült voltukat. Amikor például a magyarul nem tudó román gazda az „oláh”, a „baszd meg” vagy „kurva” szavakat meghallva azonnal vélelmezi, hogy a magyar beszélő általában a románokat szidja, az egyszerre mutatja ennek a szóhasználatnak az elterjedtségét és azt, hogy milyen társadalmi viszonyok jelévé vált

⁴⁰ ANIC Presedinția Consiliului de Miniștri (PCM), dosar 1/1923, 111–112. f., dosar 1/1926, 7. f.

⁴¹ ANIC CD, II. Secția Siguranța Generală, dosar 1/1922., f. 29–31. A harmincas évekre az önéletrajzok szerkezete megváltozott és vele 1918 implicit értékelése is. A nemzeti beszédmód érvényességének fenntartása érdekében a román nemzetiesítő államban az 1918 előtti elnyomás és felszabadulás töréson alapuló szembeállítását a folyamatos, 1940-ben is megjeleníthető elnyomás paradox képe váltotta fel.

a 19. században.⁴² Ugyancsak mélyen berögzült képzeteket jelez az az érvelés, ami az állam etnikai jellegét és a beszélő etnikai jellegét egymáshoz viszonyítva állapít meg vagy vitat el jogosultságot, például egy almafaültetvényben lezajlott vitában az a kijelentés, hogy valaki azért szedhet tűzifát az almásban, mert „Nagy-Romániában élünk” és ő román, a másik viszont magyar.⁴³ Ez az érv még csak nem is Nagy-Románia terméke volt, hanem a korábbi, magyar nemzetállami nemzetiesítésé, csupán a szerepek cserélődtek meg 1918 után.

Az állam reakciói a nemzeti beszédmódra meglehetősen vegyesek voltak. Ez persze nem meglepő, ha felidézzük, hogy az államon belül sem volt magától értetődő, hogy a nemzeti érvelés valóban előnyösebb helyzetet eredményez. Az államhoz való beszéd esetében is a pillanatnyi megfontolások dönthettek arról, hogy végül is elfogadták-e a kérelmet legitimnek, ezzel mintegy az érvelésmódot is legitimálva, legalábbis kifelé. A helyzetet kifejezetten bonyolította, ha egy ügy több állami intézményt is érintett. Különösen a bíróságok esetében volt gyakori, hogy a nemzeti érvelést – például egy feljelentés esetében – zárójelbe tették, és a feljelentők által nemzeti ellentétekkel magyarázott konfliktusokat – legalább a falvak esetében – kistílú, a falusi élet mindennapjaihoz tartozó kakaskodásnak vagy erőszaknak értelmezték.⁴⁴

Az állam részéről alkalmazott nemzeti beszéd – legalábbis a politikai diszkurzuson túl – sokkal kevésbé volt tetten érhető a nyilvánosságban. Ennek egyik oka, hogy jórészt belső használatra szolgált, a polgárok besorolására, meghatározására és ellenőrzésére. Ám ami látszólag egyszerűnek, egyúttal pedig a nemzetiesítő állam számára elengedhetetlennek tűnt, mondjuk egy személy nemzetiségének meghatározása, az a gyakorlatban igencsak nehéz lehetett, a nemzetiség szituacionalitása keveredett annak végleges meghatározása, rögzítése iránti igénnyel. Az egyik legkirívóbb eset minden bizonnyal Czitrom Alexandrué (Sándoré), akinek a Sziguranca által vezetett aktájából nem csupán az egyén besorolásának nehézségei derülnek ki, hanem Nagy-Románia egésze is szituacionális jelenségnek tűnik fel.

Czitrom egy manapság szinte elfeledett migrációs hullám révén került a CFR pașcani javítóműhelyébe, hiszen 1919-ben Budapestről érkezett Bukarestbe. Itt figyelt fel rá évekkel később a Sziguranca, és mivel román állampolgársággal nem rendelkezett, kémgyanúsának minősítették. Besorolása azonban épp az állampolgárság miatt volt bonyolult. Czitrom az izraelita felekezethez tartozott, ami Nagy-Romániában azt jelentette volna, hogy a

⁴² EGRY Gábor: „Bozgorok”. Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar-román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában, In: GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János (szerk.): „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, Lyceum Kiadó, Eger, 2011, 366–372. p.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. L. még: EGRY: A megértés határán..., 43. p.

nemzetisége zsidó. Csakhogy magyar állampolgárként magyar nemzetiségűként vették fel a megfigyelési aktákba, jelezve, hogy az állampolgárság és nemzetiség viszonya kissé zavaros volt akkortájt is. Azonban nem ez volt az egyetlen különös adat a dokumentumokban. Az 1919 novemberében utazó Czitromról azt is feljegyezték, hol lépte át Románia határát. Ebben a rovatban azonban két település is szerepelt, viszont az adott időpontban egyik sem volt a szó szoros értelmében vett határváros: Nagyvárad (Oradea) és Predeal (Predeal).⁴⁵ Nagyvárad ekkor még a Tisza mentén húzódó demarkációs vonaltól messze feküdt, de Predeal még messzebb. Viszont Nagyvárad 1920-ban valóban határváros lett (ne feledjük: az iratok évekkel később készültek), Predeal azonban csak 1918 előtt számított határvárosnak. Úgy tűnik, hogy a hivatalok, szemben a politikai diskurzussal, ami azt hangsúlyozta, hogy a Magyarországtól elfoglalt területek megszállásuk pillanatától Románia részei voltak, egyszerűen nem tudták eldönteni, hol is húzódott a határ 1919-ben. Mindkét lehetőség mellett szóltak érvek, de végső soron egyik sem volt igaz a szó szoros értelmében. Valamiért viszont azt sem vállalták, hogy a dokumentumok születésekor adott helyzethez igazodjanak, ami azt is jelzi, a régi határ nagyon is létezett, és nem csak a mentális térképeken, ezzel viszont Nagy-Románia fogalmát kérdőjelezve meg.

Egészen más volt a helyzet akkor, amikor az állam rögzíteni próbálta az etnicitást, mivel az etnicitásból automatikusan következő viselkedés megkönnyíthette az ellenőrzést. Kifejezetten ilyen eset volt az irredenta kategóriája, ami alapvetően csak nem románokra volt értelmezhető. Az irredenta azonban nem csupán etnikai kategória lett volna, hanem az etnicitásból adódó illojális magatartást kifejező cselekvés vagy rendszeres gyakorlat. Ha innen nézzük az irredenta fogalmát, és tekintetbe vesszük az irredentaként nyilvántartottak társadalmi megoszlását is, akkor már korántsem olyan egyértelmű a besorolás, mint elsőre tűnik. Az irredenta tartalmát tekintve ugyanis végső soron bármilyen cselekvés okot adhatott a gyanúra, viszont szinte kizárólag alsóközép- és középosztálybeliek, valamint az elit tagjai kerültek besorolásra.⁴⁶ Ilyen módon az irredenta ugyan végképp leegyszerűsödött a gyanúsak etnicitására (hiszen annyiféle és sokszor annyira banális gyakorlat kaphatta meg ezt a minősítést, hogy a besoroltakat csak nemzeti hovatartozásuk kötötte össze), viszont ezen a csoporton belül mégis csak egy jól körülhatárolt kört érintett.

Ha ez az állami tevékenység, illetve az ezt alátámasztó nemzeti beszédmód nem is feltétlenül volt közvetlenül megismerhető, a helyes, megfelelő nemzeti viselkedéshez kapcsolódó normák és elvárások, vagyis az etnicitás gyakorlatainak meghatározása révén sokak szembesülhettek vele. Különö-

⁴⁵ ANIC DGP dosar 53/1920. 40–41. f.

⁴⁶ EGRY: Phantom Menaces?, 663–666. p.

sen akkor, ha a tiltás és engedélyezés, netalán a hatósági, bírósági eljárások tág teret kaptak a nyilvánosságban. A kifejezetten demonstratív perek mellett azonban a helyi gyakorlat ezt illetően is kifejezetten konfúz volt, az egyik helyen tiltott gyakorlatokat (például magyar szervezetek ünnepe) máshol megtarthatták, ha mondjuk egy román védnökkel demonstrálták, hogy transznetnikus jellegűek. Különösen fontosnak tűnik, és ez az államon belüli megosztottságot is jelzi, a helyi viszonyok ismerete, Glattfelder Gyula csanádi püspök temesvári misézésétől az apácai fiatalok szokásos téli mulatságáig számos esemény kapcsán előfordult, hogy az adott viszonyokat nem ismerő tisztviselő tiltó fellépését a helyi vagy vallási szokásokat jobban ismerő tisztviselők felülbírálták.⁴⁷

A helyi viszonyok fontossága és befolyása a mindennapi etnicitásra az egyik olyan fontos jelenség, amit az állam részéről való nemzeti beszédmód tükrében jobban észlelhetünk. A falusi évkör szokásai, az egyházközség ünnepei, vagy akár az olyan események, mint a sorozás utáni utolsó mulatság észlelhetőek voltak az etnicitás kifejezéseként, de egyszerűen a falusi, premodern világ velejárójaként is.⁴⁸ Úgy tűnik, hogy egyfelől a közigazgatás régebben helyben állomásozó káderei, másfelől a bíróságok hajlamosabbak voltak az utóbbi értelmezésre, mint azok, akik Erdélyen kívülről érkeztek a tartományba. Csakhogy ugyanez a helyzet jellemző volt városi és középosztályi közegekben is. Bizonyos gyakorlatok, melyek mondjuk a Regátból érkezők számára a nem román etnicitás, az idegenség kifejezésének tüntek (például cigányzene, vendéglői multság, operett, vásár- és ünnepnap nyitva tartás, díszvacsera), kiváltották azt a fajta nemzeti alapú érvelést, ami ezeket megbélyegezte és felszámolásukat kívánta.⁴⁹ Csakhogy ezek sokszor a román városi középosztály számára is ismerős és szemükben nem feltétlenül etnikus gyakorlatok voltak, ami vagy gyengítette a nemzeti beszédmód erejét, vagy ezeket a román csoportokat is etnikailag másnak minősítette.

Ez, az olyan jelenségekkel, mint a helységnevek körüli vita vagy a városi utcanevékhez használt személyiségek és történelmi események eltérő repertoárja Erdélyben és az ókirályságban, hozzájárult a regionalizmus erősödéséhez is. A román etnicitás normáinak meghatározása úgy, hogy az valójában a regáti mintákkal egyezzen meg, óhatatlanul is kétséges helyzetbe hozta az erdélyieket – etnicitásukat illetően. Ez a nemzeti beszédmódban – az államhoz szólva és az állam részéről is – úgy is megjelent, mint az erdélyi vagy Erdély határvidékén élő románok elnemzetietlenedése, elmagyaroso-

⁴⁷ ANIC Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, inventar 1116, dosar 98/1922, f. 15.; ANSJ BV Legiunea Jandarmilor Brașov, dosar 10/7 1936, 37., 43. f.

⁴⁸ ANIC Ministerul Justiției, Direcția Judiciară inventar 1937, dosar 123/1931, 5. f.; ANIC Minsiterul Justiției Direcția Judiciară, inventar 1117, dosar 88/1932, és dosar 52/1930, 44–45., 50. f.

⁴⁹ EGRY: Keresztező párhuzamosok...

dása.⁵⁰ Erre a reakció kettős volt. A politikai diskurzusban az autenticitás kérdése került előtérbe, a regátiakat nem igazi románoknak vagy egyenesen nem románoknak kezdték bélyegezni, felemlegetve a román fejedelemséget jellemző etnikai keveredést. A mindennapokban viszont a nem regáti gyakorlatok demonstratív használata terjedt el, hiszen ez, nem ritkán a magyar vagy német nyelvhasználat révén, kizárta a regátiakat, és ezt olykor stigmatizálás egészítette ki, akár csak a diskurzusban. Ez a stigmatizálás olykor kifejezetten a románokhoz tapadó etnikai stigmák átvitelét jelentette, például amikor egy Sziguranca-főnököt puliszkazabálónak neveztek szemtől szemben.⁵¹ Végső soron ez akár oda is elvezethetett, hogy erdélyi románok, köztük is a mócok, az erdélyi románok kizárólagos képviselőjének tekintett Nemzeti Parasztpárthoz és különösen Iuliu Maniuhoz kötötték lojalitásukat. Ebben nemcsak Nagy-Románia, de még a király sem kapott helyet.⁵²

Hosszabb távon mindez azzal járt, hogy az állam egyre inkább igényt tartott az etnicitás gyakorlatainak ellenőrzésére. Ennek következtében nemcsak a nem román etnicitás kifejezésének látott gyakorlatok egy része szorult ki a nyilvános térből a félig nyilvános vagy magánszférába (például nemzeti ünnepek egyházi keretben), ami csak még egyértelműbbé tette a megfelelő állami gyakorlatok román etnikus jellegét, hanem az anyagi és kulturális fogyasztás kontrolljának szándéka is erősödött. Ez pedig azzal járt, hogy – legalábbis a szándékok szintjén – egyre több állami szerv gondolkodott a szűkebb magánszféra és ezen belül a banális nacionalizmus gyakorlatainak és tárgyainak ellenőrzési lehetőségein is.⁵³

Ezzel együtt Nagy-Románia még a harmincas évek végén sem volt egységes a (mindennapi) etnicitáshoz való viszonyt tekintve.⁵⁴ A húszas évek világa pedig még ennél is változatosabb volt. A mindennapi etnicitás gyakorlatainak számos változata megfigyelhető ebben a korszakban, kimenetele nem volt rögzített, leginkább az állam belső viszonyaitól és a helyi kontextustól függött. Különösen a falusi közeget illetően rajzolódik ki egy törésvonal az ezt a világot is elsősorban etnikusként, illetve elsősorban premodernként látó

⁵⁰ EGRY: *Phantom Menaces?*, 659–660. p.

⁵¹ ANIC Direcția Generală a Poliției, dosar 56/1921, f. 173.

⁵² ANIC Ministerul Justiției Direcția Judiciară, inventar 1117, dosar 102/1932, f. 3-4., 7-8.

⁵³ ANSJ BV Prefectura Județului Brașov, Serviciul Administrativ, dosar 57/1941 Proces-Verbal No. 2. 42-940. Secret.

⁵⁴ Még 1941-ben is megesett, hogy a Krassó-Szörény (Caraș-Severin) megyébe vezényelt regáti csendőrök a helyszínen tapasztalták meg, mit is jelent március 15-e. A faluban a magyarok nem dolgoztak, a budapesti rádiót hallgatták, noha az ünneplés elvileg tilos volt. A csendőröknek azonban senki nem szólt előre, és jelentésük sem vert nagyobb hullámokat, jelezve, hogy ez minden bizonnyal megszokott eljárás volt arrafelé. ANSJ TM fond 193, inventar 828, Legiunea Jandarmilor Severin, dosar 14/1940, 50. f.

intézmények és képviselőik között. Az utóbbiak az olyan jelenségeket, mint ivászat, erőszak, sértés – különösen, ha összekapcsolódtak – mindenekelőtt egy sajátos szokásrendszer kifejeződésének látták, melyben az etnicitás csak másodlagos. Ennek megfelelően az etnicitást és a lojalitást sem kapcsolták olyan szorosan össze, az illojalitást részben elválasztották az etnikus gyakorlatoktól. Ebben az is segítségükre volt, hogy a falusi közösségek maguk is arra törekedtek, hogy a külvilágot minél inkább kizárják belső konfliktusaik feloldásából vagy kezeléséből.⁵⁵

A mindennapi etnicitás számára megnyíló tér, az állam változó viszonyulása, a helyi kontextus kiemelkedő szerepe a különböző kompromisszumok megformálásában azt is mutatja, hogy az átmenet Magyarországtól Nagy-Romániáig elhúzódó folyamat volt, kevésbé mindenre kiterjedő hirtelen fordulat. Ezen belül az állam korlátozott végrehajtási kapacitása és erőforrásai különösen nagy szerepet játszottak a nemzetiesítés korlátainak kijelölésében, ez nyitott teret az egymástól is sokban különböző helyi kompromisszumok számára. Ezeket aztán megerősíthette az alternatív, nem etnikus szolidaritás néhány változata is, főként a szakmai, elsősorban köztisztviselői, a regionális és ennek részeként egy középosztályi. Mindezek tükrében, a mindennapi etnicitás lenséjén keresztül szemlélve Nagy-Románia legfőbb jellemezője nem az egység, hanem a változatosság. Térképe sem egyszínű, hanem helyi kompromisszumokból összeállt foltvarrás.

⁵⁵ EGRY: A megértés határán..., 42–43. p.